

החנוך והדבור

איך הדוגמה האישית, ההקשבה והמילה הנכונה בונות ילד — ולמה "אדם נפעל כפי פעולותיו" נכון רק בתנאי אחד

מאת: הרב יחיאל יעקובזון

תוכן העניינים

פתיחה — נושא מאולץ שהתברר כמדויק

פרק א – אדם נפעל כפי פעולותיו — אבל רק אם ירצה

הכלל הידוע · סיפור: הגלידה שנגנבה מאחורי העמודים

פרק ב – כחו של הדבור

הגשר בין גוף לרוח · מצווה בפה מלא

פרק ג – מתוך שלא לשמה בא לשמה

הטעות הנפוצה · מה זה אומר לגבי חינוך ילדים

פרק ד – הדגמה אישית מחדש

סיפור: הבובה שקיבלה מוסר · סיפור: החזון איש והילד שהשתולל

פרק ה – כמות ומוחשיות, לא הגיון

הקוקה-קולה שהחלטתי לא לשתות · סיפור: הילד שענה "כסף"

פרק ו – ללמד להנות מנתינה

לפני גיל שבע · סיפור: העוף שלא הגיע לשבת

פרק ז – חובב הצ'ונט

"אולי התורה שלו יותר חשובה" · התיקון

פרק ח – חנוך ללשון הרע — לא דרך הפחד

סיפור: הנדנדה והשם שלא נאמר · התוכנית החיובית

פרק ט – להקשיב באמת

סיפור: הנער ששלושה פסיכולוגים לא הצליחו איתו

פתיחה — נושא מאולץ שהתברר כמדויק

"החינוך והדיבור" נשמע, במבט ראשון, כמו זיווג מאולץ של שני נושאים שונים — כאילו מישהו רצה לחבר בין תחום העיסוק של המרצה לתחום העיסוק של הקהל. אבל האמת, כפי שהרב יחיאל יעקובזון פתח, היא שרוב העיסוק החינוכי שלנו הוא בעצם עיסוק בדיבור. אנחנו מחנכים אחרים, ומחנכים את עצמנו, בעיקר באמצעות מילים — לא רק מילים שנאמרות בקול, אלא גם מילים שבהן אנחנו חושבים. ילדים בגיל חינוך כבר חושבים במילים; אנחנו מתכננים בהן את הכישלונות שלנו ואת ההצלחות שלנו כאחד. כל העולם הרוחני שלנו מבוסס, במידה רבה, על הדיבור. הספר הזה עוקב אחרי חמישה מהלכים מרכזיים: מה הופך פעולה חיצונית להשפעה פנימית אמיתית; מה עומד מאחורי "מתוך שלא לשמה בא לשמה"; מה "דוגמה אישית" באמת אומרת (ומה היא לא אומרת); איך ילד בונה את תמונת העולם שלו מכמות ומוחשיות, לא מהיגיון; ואיך מלמדים ילד ליהנות מנתינה, ולדבר נכון על עצמו ועל אחרים.

אָדָם נִפְעֵל כְּפִי פְעֻלוֹתָיו — אָבֵל רַק אִם יִרְצֶה

בפרק זה: הכלל המפורסם שלפיו פעולה חוזרת מעצבת את פנימיותנו — והתנאי הקריטי שבלעדיו הוא לא רק לא עוזר, אלא עלול להזיק; וסיפור על תלמיד חכם שנחשף, אחרי עשרות שנות ריסון "מוצלח" כלפי חוץ, מאבד שליטה על גלידה.

הכלל הידוע

הכלל הבסיסי ביותר בכל עולם השינוי העצמי — בין אם אנחנו מבקשים לשפר את עצמנו ובין אם את הסביבה — הוא ש"אדם נפעל כפי פעולותיו": כשאני פועל, גם אם מעבר לרמתי הרוחנית הנוכחית, אני מצפה שאפנים בהדרגה את התכנים והמשמעויות, וכך אשתפר. כך אנחנו מצפים גם מהילדים: כשאני מפעיל אותם בצורה חיובית, מעבר למה שהם רוצים בעצמם, עם הזמן הם יפנימו את התכנים ו"יצאו פרחים".

אלא שיש בכלל הזה פגם, לפחות כשמיישמים אותו בצורה גורפת. גם לגבינו עצמנו, לא פעם, ההתנהגות החיצונית והפנימיות אינן זהות. וחמור מכך אצל חניכים: לא מעטים התנהגו למופת שנים ארוכות של חינוך — ופתאום, בגיל ההתבגרות, מתגלה שהרוחניות שלהם דלה, כמעט ריקה.

הפתרון: הכלל "אדם נפעל כפי פעולותיו" נכון — **בתנאי שירצה**. אם אני נדרש לפעולה פיזית, גם אם היא לא מוצאת חן בעיניי, כתשעים אחוז מהגוף בכל זאת יושפעו ממנה כמו אצל מי שרוצה בה. אבל בעולם הפנימי, הנפשי, אין שום כוח בעולם שיכול לכפות. הנשמה חופשית באופן מוחלט במסגרת האפשרית לעולם הזה, ואין שום כוח שיכול לכפות אותה. אם אדם נאלץ להתנהג נגד רצונו הפנימי, ואינו משלים עם הפעולה מרצון — לא רק שהוא אינו מושפע ממנה לטובה, הוא עלול להיפגע ממנה לרעה. הוא מקיים את המצווה כלפי חוץ, ומקבל עליה שכר, אבל בעולמו הפנימי הוא עלול להתדרדר.

שלושים שנה של "לא באמת"

בחור צעיר בישיבה, סיפר הרב יעקובזון על עצמו, ישב בחתונה של חבר, ומכיוון שלא אהב לאכול בפני רבים, בחר לשבת בקרבת שולחן המזרח, ליד תלמיד חכם מבוגר ונכבד. הוא הבחין שהאיש "נדרך" כולו, והביט גם הוא לכיוון הפתח — שם הופיע לא גדול הדור, אלא מלצר עם מגש גלידה. האיש הזקן קם ממקומו, עשה סיבוב רחב מסביב לכל העמודים, הגיח מאחורי המלצר, ולקח לעצמו מנה. הבחור, נבוך ומאוכזב, ניסה לדון אותו לכף זכות — ועד שהספיק, האיש כבר הצליח לקחת מנה שנייה.

לאחר מכן פנה הבחור לראש הישיבה ושאל מה קרה שם. התשובה: אותו איש נשא במשך שלושים שנה תפקיד ציבורי מכובד, שחייב אותו להתנהג בהתאם. הוא באמת ויתר על גלידה בפומבי, פעם אחר פעם — אבל בכל פעם, במקום להגיד לעצמו "כמה טוב שהתפקיד מאלץ אותי להתגבר, הלוואי שההתגברות תהיה גם פנימית", חשב לעצמו: "חבל על הגלידה. אבל עדיף להיות מכובד". עשרים שנה, שלושים שנה של ויתור "מבחוץ" בלי הפנמה "מבפנים" — עד שבגיל מבוגר, כשמנגנוני השליטה כבר נחלשים, הוא איבד לרגע את הריסון על הדבר הקטן ביותר.

המסקנה: הקדוש ברוך הוא לא יקפח את שכרו של האיש הזה על עשרות שנות פרישות חיצונית — אבל בעולמו הפנימי הוא התייבש, לא התעשר. וכל זה, אמר הרב יעקובזון, בגלל שהתייחס לכפייה החיצונית כ"חוב" ולא כהזדמנות שהוא רוצה בה.

בפרק זה: מדוע הדיבור, לפי המהר"ל, הוא הגשר היחיד בין הגוף לנפש — ומדוע דווקא באמצעותו אפשר לחולל את "רצון" האמיתי שנדרש לפי הכלל שבפרק הקודם.

הגשר בין גוף לרוח

המהר"ל מסביר את חשיבותו המיוחדת של הדיבור: דיבורי תורה וחסד בונים עולמות עליונים, ומצד שני, דיבורים אסורים הם, בהיבט מסוים, כנגד שלוש העברות החמורות ביותר גם יחד — לא במובן שהם זהים ממש, אלא שיש בהם אותו עיקרון. סוד הדבר, מסביר המהר"ל, הוא שבשעה שאדם מדבר — כל האישיות שלו מרוכזת שם. כשאדם עושה מעשה, יכול הגוף לפעול בעוד המחשבה נודדת למקום אחר. אבל בשעת דיבור, יש תמיד רגעים שבהם הדיבור הוא ממוצע בין הרוח לגוף, ואי אפשר להישאר מנותק ממנו.

כשאדם מדבר דברי מצווה מתוך כוונה אמיתית — "אני רוצה לגרום לחברי חסד, אני רוצה בתוצאה הזאת" — הוא משלב את המעשה עם עולמו הפנימי, וכל האישיות שלו מזדככת ברגע הזה. וההפך: כשאדם מדבר דברי רוע, שנאה, צרות עין — כל אישיותו שקועה שם, "כנגד זה ברא אלוקים".

סיפר הרב יעקובזון על רב שהיה נוהג לסיים את תפילת שמונה עשרה לפני כל הקהל, וזה היה מפריע. משביקשו ממנו לעכב את עצמו, למשל בלימוד גמרא בעל פה לפני חזרתו לאחור, השיב: "זה אחרי שחשבתי על זה, אחרי שהתאמצתי לדבר לאט — פשוט לא יודע מה לעשות." יש כאן רמז לקושי האמיתי שבשליטה על הדיבור, אף אצל גדולים.

מצווה בפה מלא

המסקנה המעשית: אם אדם ידבר במפורש, יגיד לעצמו במילים "אני רוצה לעשות חסד, אני רוצה בהשפעה שלו, הלוואי שזה יגרום לי להיות טוב יותר" — הוא מפעיל את הרצון בדיוק כנדרש בפרק הקודם. וזו, בעצם, ההגדרה של חינוך אמיתי: "כשאצליח להביא את הילדים שלי, את החניכים, לאותו מצב — אני אתחיל לחנך אותם. זה, ורק זה, החינוך".

מתוך נְשֵׁלָא לְשָׁמָה בָּא לְשָׁמָה

📖 **בפרק זה:** תיקון לטעות נפוצה בהבנת מאמר חז"ל המפורסם — לפי הגאון מוילנה — ומה המשמעות החינוכית שלה.

הטעות הנפוצה

חז"ל אמרו: "לְעוֹלָם יַעֲסֹק אָדָם בְּתוֹרָה וּבְמִצְוֹת אֶפְלוּ נְשֵׁלָא לְשָׁמָה, נְשִׁמְתוֹךְ נְשֵׁלָא לְשָׁמָה בָּא לְשָׁמָה" (פסחים נ ע"ב). הקריאה המקובלת מבינה זאת כחוק: כל מי שיעסוק בתורה ובמצוות שלא לשמה — סופו שיגיע, מעצם העיסוק, לשמה. אבל, כפי שהובא בשם הגאון מוילנה (בספר "רוח חיים" לתלמידו רבי חיים מוולוז'ין, ובספר "מעלות התורה"), הקריאה הזו אינה מדויקת, והעובדות בשטח סותרות אותה: לא כל מי שעוסק שלא לשמה מגיע בהכרח לשמה.

הפירוש הנכון: המילה "שמתוך" בתוך המשפט אינה תיאור מצב אלא תנאי. "לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות, אפילו שלא לשמה" — אבל **באופן כזה שהוא ירצה** שמתוך שלא לשמה יבוא לשמה. כלומר, מותר, ואף רצוי, לעסוק שלא לשמה — אבל בתנאי שהשאיפה הפנימית האמיתית נשארת: להגיע, בסוף, לשמה.

ראיה לכך: פרשת "שמע ישראל" הראשונה עוסקת בעבודת השם לשמה, ואין בה שכר ועונש — כי היא נאמרת בלשון יחיד, ורק יחידים מגיעים אליה. הפרשה השנייה, "והיה אם שמוע", עוסקת שלא לשמה, ובה יש שכר ועונש, ונאמרת בלשון רבים — כי היא מדברת אל כולנו. אילו הכלל היה "מתוך שלא לשמה בהכרח בא לשמה", חז"ל היו צריכים לסדר את סדר הפרשיות הפוך — קודם שלא לשמה ואחר כך לשמה, כמדרגות עלייה טבעית. אבל הם סידרו את "ואהבת" (לשמה) ראשונה, כדי ללמד: אין היתר לעסוק בתורה ובמצוות שלא לשמה, אלא אם כבר יודעים מהי המטרה הסופית — "ואהבת את ה' אלוך בלבבך".

מה זה אומר לגבי חינוך ילדים

המסקנה המעשית: כשאדם מקיים מצווה שלא לשמה, הוא צריך לצפות שאותה מצווה תשפיע ותחזק את כוחותיו הרוחניים — לא במדרגה זהה למה שהייתה לפני המצווה, אלא יותר. איך זה קורה בפועל? רק בתנאי אחד: שהשאיפה הפנימית, המילולית והמודעת, נשארת מכוונת ל"לשמה". זה הגשר בין מה שנאמר בפרק

הקודם על "רצון" ו"דיבור" לבין העיקרון הזה: מי שמדבר לעצמו במפורש — "אני עושה את זה שלא לשמה", אבל אני רוצה שזה יגיע ל"לשמה" — הוא בדיוק זה שהמצווה תשפיע עליו לטובה.

בפרק זה: "דוגמה אישית" הוא מושג ידוע, נדוש — ומטעה. שני סיפורים ממחישים: ילד לומד לא רק ממה שההורה עושה, אלא מהחלוקה הבלתי-מודעת בין "מה שמותר להורה" ל"מה שאסור לילד" — ומ"שימוש" יותר מ"לימוד".

סיפור: הבובה שקיבלה מוסר

המקובל ביותר, המפורסם ביותר, הוא ש"הפתרון היחיד לחינוך הוא הדוגמה האישית". הנושא הזה, כפי שהוא מוצג בציבור, מטעה — ומייאש: הוא מציג להורים תמונה שבה הם צבועים, דורשים ולא מקיימים. הרב יעקובזון מעדיף לקרוא לזה "המחשה" ולא "דוגמה אישית" דווקא בגלל הקונוטציה השלילית שכבר יש למונח — אבל מבקש בכל זאת לטעון: זהו כלי חינוכי אפקטיבי לחלוטין, שכל בית נורמלי יכול וצריך להשתמש בו — כשמבינים אותו נכון.

"לאמא מותר להגיד לילדה טיפשה אחת"

אברך צעיר סיפר: בפעם הראשונה שנשאר לבד עם בתו הקטנה, בת חמש-שש, בסלון, שמע לפתע צרחות. הביט הצידה וראה אותה תופסת בובה, מטלטלת אותה בעצבנות ומייסרת אותה בקול: "כבר אלף פעם אמרתי לך לא לעשות את זה! טיפשונת! עכשיו תקבלי עונש נורא!" משקרא לה, נרגעה מיד. "למה את כועסת?" שאל. "זה רק במשחק", ענתה. "אבל למה במשחק את כועסת?" "כי במשחק אני אמא", השיבה בפשטות.

"ולאמא מותר לכעוס?" שאל. "בטח. לילדים אסור, אבל לאמא ולאבא בטח מותר." "מעניין. מה עוד מותר לאבא ולאמא שלילדים אסור?" המשיך לשאול. "לקחת ממתקים מתי שרוצים", ענתה, "ללכת לישון מתי שרוצים, ולהגיד מה שרוצים." "מה זה 'להגיד מה שרוצים'?" "מילים לא יפות", הסבירה. "לאמא מותר להגיד לילדה 'טיפשה אחת', אבל לילדה אסור להגיד את זה לאמא."

אם הילדה הזאת תפנים את הדוגמה האישית שקיבלה — היא תקרא, יום אחד, לילדה שלה "טיפשה אחת", ותלמד אותה שאסור להשיב לה כך. וכך, בלי כוונה, עוברת המורשת מדור לדור.

שני דברים שלמד הילד באותה תפילה

סיפור מפורסם: יהודי שהתפלל במניין הפרטי של החזון איש סיפר שאחד המתפללים הקבועים הביא פעם את בנו לתפילה. הילד השתולל, הפריע, הציק למתפללים. האב, שוב ושוב, הזהיר אותו — פעם, פעמיים, שלוש — ולא עזר, עד שבסוף "טיפל" בו בכעס ובזעם ובהשתוללות משל עצמו. אחרי התפילה קרא החזון איש לאותו אב, ואמר לו: "הבן שלך היום למד שני דברים. הוא למד שאסור להפריע בתפילה — את זה השיג, כלומר קלט בדרך של לימוד, כי כך אמרת לו. אבל הוא גם למד שמותר לאבד ריסון, להשתולל ולהתפרץ — ואת זה הוא קלט בדרך של שימוש, כי כך הראית לו."

וחז"ל לימדונו ש"גדול שימושה יותר מלימודה". עדיף היה, אמר החזון איש, לוותר על שתי ההשפעות החינוכיות גם יחד, מאשר לחנך בדרך הזו.

כמות ומוחשיות — לא הגיון

בפרק זה: מהו הגורם שבאמת מעצב את תפיסת עולמו של הילד — לא "המשמעות" האמורה של המסר, אלא כמות החזרות ומידת המוחשיות שלו; וסיפור מטלטל על משפחת אברכים אידיאליסטית שבנה חשב דווקא שכסף הוא הדבר הכי חשוב.

הקוקה-קולה שהחלטתי לא לשתות

הילד אינו עומד לנתח מאורעות ולשאול מה משמעותם. הוא מתרשם באופן אוטומטי, פסיבי, לא מודע. שני גורמים, לא יותר, קובעים את הצורה שבה הוא יפרש את מה שהוא רואה: כמות ומוחשיות — לא איכות, לא המשמעות המופשטת שמאחורי הדברים. בדיוק כמו פרסומת שמשפיעה עלינו לא באמצעות שכנוע הגיוני, אלא באמצעות חשיפה חוזרת. הרב יעקובזון מספר על עצמו: כשהגיע לראשונה משקה קוקה-קולה לארץ, טעם אותו וסלד ממנו — "בירה שחורה עם סוכר, גועל נפש". אבל כעבור חצי שנה של שילוט וחשיפה חוזרת, כשהוצע לו שוב, "פתאום תפס את עצמו רוצה". התרעם על עצמו — "מי אמר שאני אשתה קוקה-קולה?" — אבל בסופו של דבר, כמו כולם, הושפע.

עשרים פעם ביום מול פעם אחת בחודש

זוג הורים, שניהם בעלי מקצועות אקדמאים ומצב כלכלי מצוין, החליטו יום אחד לוותר על הקריירה: האב הפסיק לעבוד והתיישב ללמוד תורה. המצב הכלכלי שלהם הידרדר משמעותית, אך הם קיבלו את זה בשמחה ובאהבה — ואף עוררו קנאה חיובית אצל מכריהם. יום אחד פנה האב אל הרב יעקובזון, מודאג: בנו נראה "מדוכדך" בזמן הלימודים, כאילו הלימוד עצמו מכביד עליו.

הרב שוחח עם הילד ושאל: "מה, לדעתך, הכי חשוב בעולם?" ציפה לתשובה "תורה" — כי כל תלמיד מקשיב יודע לענות מה שהמורה רוצה לשמוע. הילד, בלי היסוס, ענה: "כסף". הרב, מופתע, המשיך לחקור: "ואיך אתה יודע שזה כסף, לא תורה?" "אני יודע לבד", ענה הילד ברצינות. "כל הצרות שלנו בחיים זה בגלל שאין לנו כסף. כל פעם שאני בא הביתה — 'את זה אי אפשר לקנות, אין לנו כסף'. 'לא יכולים להרשות לעצמנו, אין לנו כסף'. 'אפילו, סיפר הילד בכאב, אמו דרשה ממנו לצחצח נעליים בשיטה החסכונית עם משחה, במקום עם הנוזל הצבעוני החדש.

ההורים הציגו דוגמה אישית נפלאה — מסירות של ממש למען לימוד תורה. אבל הילד הפיק את המסקנה ההפוכה בדיוק. למה? לא כי הדוגמה נכשלה, אלא כי היא הזיקה. כל פעם שהאב חזר מהכולל ותרץ קושיה מרשימה, הוא לא סיפר על זה בבית באותה תדירות שבה נזכר "אין לנו כסף". עשרים פעם ביום שמע הילד "כסף כסף כסף כסף", ופעם אחת בחודש שמע הרצאה מעמיקה על ערך התורה. אצל מבוגר, אולי, פעם אחת עמוקה יכולה לגבור על עשרים שטחיות. אצל ילד — זה לא יקרה בשום פנים ואופן. כמות מנצחת איכות.

המסקנה המעשית: אסור לתלות מחסור כלכלי בלימוד תורה, גם אם זו האמת העובדתית. "אין לנו כסף לתרופות" — זה משהו. "אין לנו כסף לדף גמרא" — זה שקר, כי אם היה צריך לתרופות, היה נמצא הכסף. אין צורך להזכיר את נושא הכסף בכלל בהקשר השלילי החוזר; אפשר לחנך להסתפקות במועט מבלי לקשור זאת כל הזמן ל"בגלל שאבא לומד תורה".

ללמד להנות מנתינה

בפרק זה: למה ילד לפני גיל שבע אינו מסוגל להאמין שיש הנאה בנתינה — ואיך, בכל זאת, אפשר להביא אותו לחוות זאת, לא רק להבין אותה.

לפני גיל שבע

תפיסת הילד היא אגוצנטרית מטבעה — הוא רואה את עצמו במרכז, "בשבילי נברא העולם", והוא חי את זה כעובדה טבעית, לא כגאווה. כל עוד לא למד לתת וליהנות מנתינה, הוא אינו מסוגל להאמין שמישהו אחר עושה זאת. לכן, כשמבקשים ממנו לעשות מצווה חברתית, הוא בדרך כלל אינו מבין מה "הרווח" שלו בזה — ומסיק שההורה מרוויח על חשבון. פסיכולוגית ההתפתחות מלמדת שרק בסביבות גיל שבע (ולעיתים שמונה) הילד מתחיל להיות מסוגל לתפוס הנאה אמיתית שבנתינה. עד אז, הדרך הנכונה אינה הרצאה מוסרית, אלא סיפור שבונה הזדהות רגשית.

סיפור: העוף שלא הגיע לשבת

ההפתעה שבאמצע הסיפור

משפחה נהגה להכין מדי שבת ארוחה למשפחה נזקקת נוספת. הבת הקטנה, שנפגעה מכך שההכנה הנוספת "גוזלת" מזמן אמה, אמרה פעם שהלואי שיפסיקו עם זה — והאם נשארה מוטרדת מאוד. הרב יעקובזון יעץ לה לספר לבת, בערב שבת, סיפור על משפחה שאין לה עוף לשבת: אמה מוותרת על מנתה שלה, מדליקה נרות בדמעות, מתפללת שלכל הפחות לילדיה יהיה עוף לכבוד שבת. הסיפור התפתח בעדינות, נגע ללב, עד שעל פני הילדה עצמה עלתה דמעה קלה.

ובדיוק באמצע הסיפור, בלי אזהרה מוקדמת, הוסיפה האם: "אבל בשבת הבאה תהיה למשפחה הזאת הפתעה — אנחנו נכין להם עוף ונשלח להם. תארי לעצמך איך הם ישמחו!" הילדה, שכבר הזדהתה עמוקות עם הצער של המשפחה הדמיונית, קפצה נלהבת: "אולי אפשר כבר להתחיל להכין?" מאותו רגע השתנתה יחסה לחלוטין לפרויקט המשפחתי.

הסוד: כדי שהילדה תרגיש את ההנאה שבנתינה, היא צריכה קודם כל להזדהות עם הצער של הקָסֶר — ורק אז, כשהיא כבר "בפנים" הסיפור, לגלות שהיא עצמה יכולה להיות זו שמשנה אותו. זה בונה חוויה, לא רק ידיעה.

בפרק זה: הסיפור המרכזי של הספר — כיצד ילד בן חמש חשף, בתשובה תמימה לכאורה, פער עצום בין מה שהוריו הכריזו לבין מה שהם באמת חיו; וכיצד אב אחד, כשגילה זאת, שינה את דרכו לגמרי.

"אולי התורה שלו יותר חשובה — לא התורה שלי"

חלק ראשון: הבדיחה שלא הייתה בדיחה

מלמד בכיתה נמוכה (כיתת "מכינה", מקבילה לגן חובה) דיבר עם ילדיו על ערך התורה, התלהב, ולבסוף שאל שאלה רטורית דרמטית: "יש משהו יותר חשוב מתורה?" ואז, אחרי רגע של דממה מכוונת — מישהו מהספסלים האחוריים קרא בקול: "צ'ונט!" (חמין). כל הכיתה פרצה בצחוק — כולם, חוץ מהמלמד עצמו.

המלמד ניגש לטפל ב"בעיה" בשיטות המוכרות לו, אבל כשהגיע לילד, לא ראה בפניו לא פחד ולא שמחה מהבדיחה — רק כעס אמיתי. שבועות אחר כך, בשיחה קלילה, שאל אותו המלמד: "אתה זוכר שאמרת פעם שצ'ונט יותר חשוב מתורה?" "זה לא בדיחה", ענה הילד, זועף. "מאיפה אתה יודע דבר כזה?" שאל המלמד. הילד שתק, ואז, אחרי לחץ עדין, השיב: "סבא שלי." "אבא שלך אמר לך שצ'ונט יותר חשוב מתורה?" תמה המלמד. "בטח שהוא לא אמר את זה במפורש", הסביר הילד, "אבל ככה זה: כל שבת אבא שלי מכריח אותי להגיד דבר תורה בשולחן. אף אחד לא מקשיב — לא אמא, לא האחים. רק אבא, כל הזמן, אוכל צ'ונט. עושה לי ככה שאני מדבר [מסמן לו להזדרז] — ואוכל."

המלמד, שהודה בפני עצמו שהילד צודק, לא יכול היה לקבל את המסקנה כמחנך. "אבא שלך גם לומד תורה?" שאל. "כן, חצי יום", ענה הילד. "ומתי הוא לומד?" "בבוקר." "אם אני אבוא אליו ביום ראשון בבוקר עם צלחת חמין ריחני, ואגיד לו 'יאכל כבודו חמין, מי אוכל על הלימוד היום' — אבא שלך יסכים?" "לא", ענה הילד מיד. "אז זאת אומרת שתורה יותר חשובה אצלו מצ'ונט, נכון?" הילד, "הגאון הקטן", הביט בו, חשב שנייה, ואמר: "תראה — אולי התורה שלו יותר חשובה. לא התורה שלי."

חלק שני: שולחן הכתיבה, המוסך, ו"אבא באמת מקשיב לי"

המלמד סיפר לאותו אב, שכינה אותו בהמשך בחיבה "חובב הצ'ונט", את המסקנה הפילוסופית של בנו. האב, מוטרד עמוקות, ביקש ללמוד את הנושא לעומק — ואז יישם אותו. שינוי ראשון: יום אחד חזר האב הביתה ומצא את בנו יושב ולומד גמרא ליד שולחן הכתיבה שלו — שולחן שהילדים מעולם לא נגעו בו, גם מטעמי כיבוד וגם כי היו שם ניירות פרטיים. האם, שנכנסה באותו רגע, שאלה בתדהמה: "אתה מרשה לו להשתמש בשולחן הכתיבה שלך?" "מה זה 'שולחן הכתיבה שלי'?" ענה האב בקול שכולם שמעו, "הוא לומד תורה! מה, שולחן הכתיבה שלי יותר חשוב מהתורה שהוא לומד?" הילד, ששמע, פרץ בבכי — הפעם מהתרגשות: פעם ראשונה שהוא רואה בעליל שהתורה שלו חשובה עד כדי כך, שמוותרים עליה ה"ערך העליון" של שולחן הכתיבה.

שינוי שני: יום שישי אחד לקח האב את בנו למוסך שבו טיפל ברכבו. מנהל העבודה, שהתעצבן שילד "מסתובב בין הרגליים", אמר לאב שילדים לא צריכים לבוא למוסך. האב, בקול שכולם שמעו — גם הפועלים — הניח יד על כתף בנו ואמר: "הילד הזה לא ילד רגיל. זה ילד שלומד תורה. אתה מבין? ילד שלומד תורה שווה הרבה יותר מהרבה מבוגרים." ומאותו יום השתנתה גם ההתייחסות בבית: כל שבת, כשהילד היה מגיע לומר דבר תורה, האב היה משתיק את כולם, מסלק את צלחת החמין מלפניו, מניח ידיו על צדעיו ומקשיב בריכוז מלא — ובסיום, מסכם את הדברים ושואל: "הבנתי נכון?"

בשיחה מאוחרת יותר שאל המלמד את הילד: "נו, מה נשמע כשאתה בא לומר לי דבר תורה ארוך?" "אמרת שבוע שעבר?" שאל הילד. "כן — היה נחמד, קשוב אליך?" "אתה סיפרת לאבא על 'חובב הצ'ונט', נכון?" שאל הילד. "אתה כועס עליי?" "לא", ענה הילד, "דווקא טוב. עכשיו אבא מקשיב לי באמת."

המסר: הדוגמה האישית אינה "לשקר" או "לשחק תפקיד" — היא ליישם, בפועל ובעקביות, את הכלל "אדם נפעל כפי פעולותיו" גם כלפי עצמנו. אם אנחנו רוצים שהילד יפנים שהערכים שלנו אמיתיים, אנחנו צריכים להוציא את אותן אמיתות שבאמת קיימות ברקע היומיומי שלנו — ולהראות אותן, לא רק לומר אותן.

חֲנוּךְ לְלִשׁוֹן הָרַע — לֹא דֶרֶךְ הַפֶּחַד

בפרק זה: יישום ממוקד: הדרך הפסולה ביותר לחנך לשמירת הלשון היא להטיל פחד על העברה עצמה; פסק ידוע של החפץ חיים; ותוכנית חיובית של שלושה חלקים.

סיפור: הנדנדה והשם שלא נאמר

"אני נשבע שכל החיים שלי אני אגיד לשון הרע"

ילד בן ארבע נפל מנדנדה אחרי שילד אחר דחף אותו, ורץ לאמו בוכה ומיילל — בכי אמיתי, לא "מוגזם", כפי שהעיר הרב יעקובזון בשם רבי שמעון סלנטר: "להטביע ספינת צעצוע של ילד בנהר, זה כמו להטביע ספינה שלנו בים." הילד רצה לספר לאמו את שם הילד שדחף אותו — והאם, בשם "לשון הרע", אסרה עליו לומר את השם. הילד, כפי שסיפר בעצמו שנים אחר כך, נשבע לעצמו: "כל החיים שלי, אני אכנס לחדר, אסגור את הדלת שאף אחד לא ישמע, ואגיד לשון הרע כל הזמן."

"והוא צדק," אמר הרב יעקובזון. "ככה לא מחנכים לשמירת הלשון." החפץ חיים עצמו פוסק במפורש שמותר לאדם לתת לחברו לפרוק את הצער והכעס שיש לו — גם אם יש בזה קושי הלכתי מסוים אצל מבוגרים. אצל ילדים, אין בזה אפילו צל של ספק. הדרך הנכונה הייתה: קודם ללטף, לנגב את הדמעות, לחבק ולנשק עד שהילד נרגע — ורק אז לבקש: "אני רוצה לשמוע את הסיפור שוב, אבל הפעם בלי שם."

מה שלא עובד

להפחיד את הילד מהעברה עצמה — לתאר את חומרת הגיהינום, את האור הגנוז שנפסיד. זה לא עובד גם על מבוגרים כראוי, וודאי שלא על ילדים. וכשהילד מרגיש שגם הרגש שלו נחסם ("אתה לא יכול אפילו לספר לי מה כאב לך") — נוצר אצלו צורך כפול לפרוק במקום אחר, ולעיתים דווקא בלשון הרע.

מה שכן עובד

(א) לתת לילד לפרוק את כאבו קודם, בלי שם, מתוך אמפתיה מלאה. (ב) להעריך בקול, במפורש, כל פעם שהוא כן מתאפק. (ג) לספר סיפורים שבונים הזדהות עם קורבן לשון הרע — ואז לגלות שהילד עצמו, בהתנהגותו, מנע בדיוק את אותו כאב.

נדבר נוסף, עמוק יותר: ילד שחי בבית שבו מקשיבים לו, שבו מותר לו להביע רגשות, ושוב בונים לו תדמית עצמית חיובית — אינו נזקק נפשית להטיל שיקוצים בסביבתו. ילד שחי במרירות, שמרגיש שהוא עצמו אינו שווה מאומה, חייב לדבר כך גם על הסביבה — או כדי לפרוק רגשות שלא ניתן להם פורקן אחר, או כדי ליצור לעצמו מעמד חברתי בקרב חברה "מקולקלת" באותה מידה. הבסיס לכול: ללמד ילד לדבר על עצמו בחיוב — "אני טוב, אני גיבור, אני חזק, נכשלתי עכשיו ואני אתגבר" — ולא "אני עצלן, אני טיפש, אני פחדן". ילד שלומד לדבר כך על עצמו, קל ללמד אותו לדבר כך גם על אחרים.

בפרק זה: סיום — סיפורו של נער שלושה פסיכולוגים לא הצליחו לעזור לו, ומה בכל זאת ריפא אותו.

סיפור: הנער ששלושה פסיכולוגים לא הצליחו איתו

"אף אחד מעולם לא הקשיב לי"

נער אחד, אחרי טיפול כושל אצל שלושה פסיכולוגים מקצועיים, הגיע לרב יעקובזון. הוא עצמו, כך סיפר הרב בענווה, לא חשב בזמנו שהצליח איתו — כמה פגישות של הקשבה בלבד, בלי "שיטה" מיוחדת. שנים אחר כך התברר שהנער הבריא לחלוטין, נישא, ומחזיק כיום בתפקיד מקצועי חשוב.

מאוחר יותר ביקש ממנו פרופסור, שהיה המטפל האחרון בשרשרת, לכתוב מכתב שיסביר את סוד ההצלחה. הנער כתב: "אני חושב שהמעלה שלך היא שאתה יודע להקשיב באמת. לא כמו הפסיכולוגים שטיפלו בי, שמקשיבים כי מקבלים כסף, אבל יודעים כבר מראש מה אני רוצה לומר, ושזה לא ממש חשוב מה אני אומר. הרגשתי שאתה מתעניין באמת במה שאני חושב. היית חוזר על הדברים שלי ושואל אם הבנת נכון. לא הרגשתי מושפל בגלל שאני 'מטופל'. להפך, הרגשתי חשוב." הוא הוסיף שבפעם הראשונה שבכה מולו, הבין למה היה בודד ואומלל כל השנים: "מעולם אף אחד לא הקשיב לי. לאף אחד לא היה אכפת מה קורה לי באמת." והוא סיים: "גם לא היית נותן לי הוראות. הייתה לי הרגשה שאני לוקח את עצמי בידיים, ואני בונה את עצמי."

זה הסיכום של הספר כולו. את כל מה שנאמר בו — על דיבור, על דוגמה אישית, על כמות ומוחשיות, על נתינה ועל לשון הרע — אפשר לתמצת במשפט אחד: אם נדע להקשיב לילדים שלנו, לא כל היום, אלא מפעם לפעם, להסתכל להם בעיניים, לסכם את מה שאמרו כדי שירגישו שזה חשוב לנו, ולהתייעץ איתם — נקנה להם הרגשת חשיבות, נבנה להם תדמית עצמית חיובית, ונלמד אותם להסתכל על עצמם, ועל העולם, באופן חיובי. זה החלק הראשון, ההקשבה — וזה כבר התחלה טובה.

מקורות ומראי מקומות

1. פסחים נ ע"ב — "לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה"; ופירוש הגאון מוילנה כמובא ב"רוח חיים" לר' חיים מוולוז'ין וב"מעלות התורה".
2. דברים ו, ד-ט; יא, יג-כא — שתי פרשיות קריאת שמע, לשמה ושלא לשמה.
3. שמות כד, ז — "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע", ברקע לדיון על פעולה קודמת להבנה.
4. ויקרא יט, יז — "הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֶטְא".
5. הלכות לשון הרע כפי שנתבארו בספר "חפץ חיים", ובכלל זה ההיתר לפרוק צער בפני מי ששומע, שלא על מנת לגנות.
6. מקורות בעל-פה מתוך שיעורו של הרב יחיאל יעקובזון "החינוך והדיבור".

נכתב ונערך על ידי:

הרב יהודה טאוב

קרית אתא

ליצירת קשר: 0527139520 📞

שיעורים נוספים של הרב 🎧

ניתן לשמוע עוד שיעורים נפלאים:

קול הלשון - קול תודה: 03-6171190 📻

באתר: www.kol-toda.co.il (https://www.kol-toda.co.il/) 🌐